

College: geschiedenis van de filosofie als achtergrond van het hedendaagse denken.

Tijd: 10 colleges van begin september tot half november 1999

Docent: H.G. Geertsema

Opbouw van de colleges:

1. Inleiding: schets van het postmoderne denken
2. Parmenides
3. Plato
4. Aristotels
5. Thomas
6. Descartes
7. Verlichting
8. Kant
9. Hegel
10. Marx

Bij elk college worden er lijnen doorgetrokken naar het postmoderne denken.

Tentamenliteratuur:

Verplicht voor iedereen:

1. selectie van artikelen over postmoderne denkers (bij docent verkrijgbaar)
2. selectie uit H.G. Geertsema, Van boven naar voren (bij docent verkrijgbaar): pp 7-40, 112-164, 202-291

Verder:

Voor niet-filosofiestudenten: uit een boek over geschiedenis van de filosofie de gedeelten over de op college 2 t/m 10 besproken filosofen;

Voorbeelden:

- H.J. Störig, Geschiedenis van de filosofie
- G. van den Brink, Oriëntatie in de filosofie I en II
- Jostein Gaardner, De wereld van Sofie

Voor filosofiestudenten: enige in overleg vast te stellen ondersteunende literatuur naar eigen keuze bij de gedeelten over Kant, Hegel en Marx; eventueel oorspronkelijke teksten van deze denkers.

Tentamen:

Schriftelijk studieverslag waarin in eigen woorden de hoofdlijnen van de stof (college en literatuur) worden weergegeven, eventueel met eigen commentaar. In het studieverslag moet duidelijk zijn aangegeven welke extra literatuur is bestudeerd en hoeveel pagina's.

Aan de hand van dit verslag wordt mondeling over de stof doorgesproken.

Aan het einde van de cursus worden er afspraken gemaakt voor de tijd waarop het tentamen wordt afgenomen. In principe vindt het tentamen plaats in de eerste 4 weken na afsluiting van de cursus.

1. 1. College Geschiedenis van de filosofie 1: postmodern denken

I Term: postmodern

- - kunst/architectuur: spel met verbinding van verschillende stijlen
- - filosofie: Lyotard, *La condition postmoderne – rapport sur le savoir (Het postmoderne weten)* 1979
- - algemeen: typering van onze tijd: pluralisme van levensovertuigingen, fragmentarisch levensgevoel, anti-rationalisme, individualisme.

Hegel (1770-1831)

Tekst uit: *Einleitung in de Geschichte der Philosophie* (nach den Vorlesungen 1823 – 1827/1828), S.87-88:

Die allgemeine Bildung der Zeit hat es zum Grundsatz gemacht: Wahres sei nicht zu erkennen. Dieser Grundsatz ist als ein groszes Zeichen der Zeit anzusehen. Deswegen geschieht es auch in der Theologie, dasz man nicht mehr in der Lehre, in der Kirche, in der Gemeinde das Wahre sucht und dasz nicht mehr ein Symbol, ein Glaubensbekenntnis darin zur Grundlage gemacht wird, sondern dasz Jeder nach seiner eigenen Überzeugung sich eine Lehre, eine Kirche, einen Glauben zurechtmacht, und dasz andererseits die theologischen Wissenschaften nur geschichtlich getrieben werden: man beschränkt sich darin auf historische Forschungen, als ob man in ihnen nichts mehr zu tun habe, als die verschiedenen Meinungen kennenzulernen, denn von der Wahrheit ist dort nicht die Rede; es sind nur subjektive Betrachtungen. Auch die Fortbildung der christlichen Lehre wird nur als ein Zusammenflusz von Meinungen angesehen, so dasz das wahre nicht das Ziel ist. – Die Philosophie fordert allerdings die eigene Überzeugung als das Letzte, absolut Wesentliche nach der Seite der Subjektivität; aber sie macht den Unterschied, ob die Überzeugung auf nur subjektiven Gründen, auf Ahnungen, Gefühlen, Anschauungen usf., überhaupt auf der Besonderheit des Subjekts beruht, oder ob sie aus der Einsicht in der Natur der Sache, in den Begriff des Gegenstandes hervorgeht. Die *besondere* Überzeugung des Subjekts ist nur die Meinung.

Diesen Gegensatz zwischen Meinung und Wahrheit, der sehr auffallend ist und in unserer Zeit sehr im Flor ist und sehr prononziert wird, erblicken wir auch in der Geschichte der Philosophie, z.B. schon in der sokratisch-platonischen Zeit, einer Zeit des Verderbens des griechischen Lebens, in welcher bei Plato der Unterschied zwischen 'doxa' und 'epistèmè' aufgeht. Es ist derselbe Gegensatz,

den wir in der Zeit des Undergangs des römischen, politischen Lebens unter Augustus und in der Folge sehen, z.B. im Epikuräismus, als Gleichgültigkeit gegen die Philosophie, wie denn Pilatus, als Christus sagte: "Ich bin gekommen in die Welt, die Wahrheit zu verkünden", antwoordete: "Was ist Wahrheit!" Das ist vornehm gesprochen und heiszt soviel als: die Wahrheit ist etwas Abgetanes, mit dem wir fertig geworden, worüber wir schon hinaus sind; es lohnt sich nicht mehr, die Wahrheit erkennen, über die Wahrheit spreken zu wollen.

II Drie lijnen in het postmoderne denken

A Anglo-Amerikaanse variant: wetenschapsfilosofie

Achtergrond:

- - neopositivistisch wetenschapsideaal: idee van methodisch strikt bewezen wetenschappelijke kennis; kritiek op godsdienst en metafysica: jaren '30
- - Popper: falsificatie tegenover onmogelijk geachte verificatie: vooral vanaf jaren '50
- - Kuhn: geen rationeel-logische ontwikkeling van wetenschappelijke kennis maar paradigmawisselingen met sprongkarakter: jaren '60
- - Invloed van Wittgenstein: taalspelen.

Kern:

- - loslaten van het onhaalbaar gebleken Cartesiaanse ideaal van methodisch afgeleide, mathematisch zekere kennis voor de empirische wetenschappen.

Vormen:

- - Geldige kennisclaim op basis van praktische rationaliteit: Putnam
- - sociaal constructivisme: Latour
- - pragmatisme: Rorty

Evaluatie:

- - positief: erkenning van betrekkelijkheid van wetenschappelijke kennis
- - negatief: tendens naar relativisme

Opmerking: deze vorm van denken is vaak verbonden met een of andere vorm van naturalisme: heel de werkelijkheid is met natuurlijke middelen te begrijpen; maar vergelijk Putnam

B Franse variant: sociaal-politieke filosofie

Achtergrond:

- - marxistische ideaal van rechtvaardige, klassenloze samenleving tegenover schijnvrijheid en -gelijkheid van het kapitalisme
- - kritiek van Solzjenitsyn, Goelagarchipel: jaren '60

Kern:

- - afwijzen van de idee van een 'redelijke' samenleving (communistisch of kapitalistisch) vanwege het totalitaire karakter daarvan; einde van de grote verhalen: Lyotard
- - kritiek op de rede zelf als totalitair
- - kritiek op het autonome redelijke subject (vergelijk de aansluiting bij de denkers van de argwaan: Marx, Nietzsche, Freud)
- - nadruk op differentie tegenover eenheid: Derrida, Irigaray.
- - NB. Later nieuwe aandacht voor transcendentie: Derrida, Lyotard: niet positief kenbaar; absolute norm als negatief oordelend, niet als richtlijn voor positief handelen

Evaluatie:

- - positief: kritiek op de maakbaarheid van de samenleving; aandacht voor verscheidenheid
- - negatief: de weigering positief richting te wijzen voor de ontwikkeling van de samenleving, omdat iedere positief geformuleerde norm intrinsiek gewelddadig wordt geacht; problematisering van de mens als verantwoordelijk subject.

C Het postmoderne levensgevoel

- - afbrokkeling van verbondenheid met tradities van zinervaring en normativiteit
- - scepsis t.a.v. de zin van een redelijke verantwoording van fundamentele overtuigingen of eigen handelen
- - scepsis t.a.v. grote idealen; argwaan tegenover de maatschappelijke werkelijkheid en beleving daarvan als schijn vooral i.v.m. media en politiek
- - grote kwetsbaarheid voor invloed van primaire en emotionele prikkels vanwege het ontbreken van normatieve kaders en de behoefte aan redelijke verantwoording
- - enerzijds cynisme en nihilisme, anderzijds vlucht in activiteiten en vermaak
- - grote gevoeligheid voor en betrokkenheid bij maatschappelijke misstanden.

III Modern/Postmodern

A Kenmerken van de moderniteit:

- - streven naar systematische beheersing; idee van maakbaarheid
- - ideaal van vrijheid en streven naar realisering daarvan: democratie
- - breuk met traditie: nadruk op vrijheid tegenover elk gezag; fundering van ethiek en recht in het kritische denken
- - metafysische wending: zelfverstaan van de mens vanuit zichzelf en opvatting van de wereld als materiaal voor zelfverwerkelijking

tegenover zelfverstaan binnen zinvolle orde; vrijheid als uit-huis
tegenover thuis-zijn; zingeving tegenover zinverstaan; idee van een
redelijke en daarom universele godsdienst

B Dezelfde kenmerken in de postmoderniteit

- - argwaan tegenover technische beheersing en de idee van maakbaarheid
- - argwaan tegenover ideologieën om vrijheid te realiseren
- - constatering van het failliet van een redelijk gefundeerde ethiek; radicalisering van de breuk met de traditie: geen behoefte aan redelijke verantwoording; autonomie van de behoeften
- - constatering van het failliet van de universele rede; ieder zijn eigen overtuiging;
- - radicalisering van de ontworteling; metafysische angst; vlucht in activiteiten en vermaak

IV Relativering

- - invloed van het postmoderne denken niet totaal: de werkelijkheid is meer dan gevolg van denken; wel is er het probleem van de diepere bronnen van waaruit mensen hun oriëntatie ontvangen
- - blijvende invloed van het moderne denken:
 - - in de wetenschap en techniek: beheersing
 - - in de politiek: idee van de liberale democratie (Fukuyama)
 - - bestuur: organisatiedenken en bureaucratie
- - andere vormen van kritiek op de moderniteit: herwaardering van traditie met waarheidsclaim: Gadamer, Taylor, MacIntyre
- - het blijvende perspectief van het bijbelse geloof: de werkelijkheid in het teken van schepping en herschepping

2. 2. College Geschiedenis van de filosofie (2): Parmenides

I Achtergrond/ thema

Eindigheid en oriëntatie in de werkelijkheid:

- gegevenheid van het bestaan: plaats, tijd; geboorte en dood; traditie; anderen
- contingent of verankerd: het waargenomene is alles wat er is of er is een andere werkelijkheid waarin de waargenomene is verankerd, goddelijk of anderszins; scheppingsverhalen met al of niet concurrentie tussen goden en mensen
- Parmenides: oriëntatie door het logische denken; vgl. logos tegenover mythos

II Biografisch

Tijd: ong. 500 v. C
Plaats: Elea, Zuid Italië, Magna Graecia
Overlevering: wetgever

Bron: leerdicht (fragmenten); oude filosofiegeschiedschrijving

III Denken

A Proloog

- via zonnewagen met de dochters van de zon door de poort tussen nacht en dag, bewaakt door het recht, naar het licht waar openbaring door de godin over de wegen van de kennis
- belang: openbaringskarakter van het inzicht

B Kern

- 2 wegen: zijn of niet-zijn
- het zijn kan gedacht worden, het niet-zijn niet
- hetzelfde is voor het zijn en voor het denken
- de eigenschappen van het zijn: eeuwig, onveranderlijk, ondeelbaar

C Betekenis

- ontdekking van logische grondprincipes: logische identiteit en niet-identiteit: $a = a$; a is niet gelijk non- a ; a is gelijk aan b of aan non- b ;
- toepassing van strikte logische redenering
- toepassing op de werkelijkheid:
 - denken als exclusieve toegangsweg tot de werkelijkheid (logische onderscheiding; evidentie van logisch inzicht; zijns geldigheid van de logische redenering)
 - denken als criterium voor de werkelijkheid
 - kloof tussen de ware werkelijkheid en de ervaring
 - het denken krijgt verlossingskarakter: uit de duisternis naar het licht; oriëntatie, verankering

IV Doorwerking

A Filosofie

1. Elementen:

- onderscheid tussen intelligibele werkelijkheid en die van de verschijnselen: noumenale en fenomenale werkelijkheid
- parallelle onderscheid tussen weten en menen
- het subjectieve van de ervaring en het 'objectieve' (Ding an sich) van het weten; vgl. invloed van de zintuigen op ons werkelijkheidsbeeld (bijv. waarneming van kleur)
- metafysica: denken gericht op de ware werkelijkheid achter of onder de ervaring; vergelijk wetenschap tegenover concrete ervaring

2 Postmoderne reactie

- afwijzing van de pretentie van het denken als toegangsweg tot de ware werkelijkheid
- problematiseren van het onderscheid tussen schijn en werkelijkheid of tussen verschijnselen en ware werkelijkheid
 - Rorty: ironie als postmetafysisch: concrete ervaring - problematiseren daarvan door de metafysica – problematiseren van de verankering in de metafysica: ironie (pure contingentie)
 - Putnam: uitgaan van de Lebenswelt als betrouwbaar maar niet absoluut (erkenning van transcendentie)
- afwijzen van het exclusieve van het rationele denken, plaats voor verbeelding

B Theologie

1 Elementen:

- godsleer: het absolute zijn van Parmenides wordt model voor de godsleer; vgl. Augustinus: theologie van de dichters, van de staat en van de filosofie – alleen de laatste van positieve betekenis; vgl. al Xenophanes (tijdgenoot van Parmenides)
- tegenstelling tussen de God van de filosofen en de God van Abraham, Isaak en Jakob (Pascal): denken tegenover leven met
- openbaring: kennis geopenbaard door God: vergelijkbaar met door de filosofie verkregen theoretische kennis maar niet door het denken zelf bereikbaar

2 Daartegenover:

- kritiek op het filosofische godsbeeld, vgl. opvatting over het lijden van God in verband met zijn liefde
- nadruk op het verhaal tegenover de leer; NB (post)moderne probleem van het werkelijkheidskarakter van het verhaal

3. 3. Geschiedenis van de filosofie (3): Plato (427-347)

1. Biografisch

Athene; vooraanstaande familie; teleurgesteld in politiek: terechtstelling van Socrates (399), corruptie en machtsmisbruik bij oligarchie en democratie (manipulatie van het volk); wending naar de filosofie (leerling van Socrates); politieke experimenten op Sicilië.

Plato's werken: dialogen, met meestal Socrates als gespreksleider; enkele brieven.

2. Algemene typering

Weg van het concrete naar het algemene: begrip en definitie; van de verschijnselen naar de idee; van de concrete kennis naar het theoretische schouwen. Vergelijk Nietzsches typering van het christendom als 'Platonisme voor het gewone volk': afwending van het aardse leven naar de hemel. Daartegenover de postmoderne tendens: terug naar het concrete, naar het aardse, naar de verschijnselen in hun complexiteit.

3. 3 Voorbeelden

A Phaedrus:

- thema: schoonheid, verliefdheid en liefde (eros)
- aanleiding: de eros in de relatie van Socrates en zijn leerlingen: positieve betekenis van verliefdheid?
- strekking: ware schoonheid is niet lichamelijk, maar: niet vergankelijk, niet veranderlijk, niet veelvormig; alleen door het intellect te kennen; vergelijk: idee, ideaal, geestelijk
- gebruik van mythe ter verduidelijking: Preëxistente ziel die langs het hemelgewelf vliegt; beeld van de zielewagen, gestuurd door het verstand, getrokken door geestkracht en zinnelijkheid: het verstand wil omhoog, de zinnelijkheid naar het aardse; gevolgen voor het aardse bestaan: gerichtheid op het hogere bij enkelen, op het zinnelijke bij de meesten
- belangrijke elementen:
 - hoogste deel van de ziel verwant met de goden
 - ware kennis en bestemming van de mens is intellectueel, 'geestelijk'.

B De Staat

- thema: recht en macht
- aanleiding: politieke situatie in Athene en discussie over de vraag: wat is recht? bepaalt de macht van de sterke wat recht is?

- strekking: macht moet bepaald worden door (kennis van) recht; daarom: betoog over het ware kennen als kennen van de idee
- gebruik van de grotgelijkenis ter verduidelijking: kennen in de concrete werkelijkheid vergelijkbaar met het zien van schaduwen van afbeeldingen van echte voorwerpen en mensen; intellectuele kennen van de ideeën als kennen van de echte werkelijkheid
- belangrijke elementen:
 - concrete werkelijkheid te begrijpen vanuit de werkelijkheid van de ideeën (participatie)
 - bestemming van de mens in het schouwen van de ideeën maar roeping om vandaaruit vorm te geven aan het bestaan hier (filosofen moeten regeren; de bevrijde gevangenen terug naar de grot, waar ze uitgelachen worden)

C Symposium

- thema: schoonheid
- vorm symposium; betekenis van de profetes Diotima
- de weg: van de schoonheid in het concrete naar die van het algemene (concrete lichamen, 'het' lichaam), naar de niet-lichamelijke schoonheid in de ziel, instellingen, wetten; van hier naar het eigenlijke doel:

"een Schoonheid die eeuwig is, die niet ontstaat en vergaat, niet toeneemt en afneemt, die niet betrekkelijk is – in het ene opzicht mooi en in het andere lelijk -, die geen tijd kent en geen relatie ... Men moet zich haar voorstellen als op zichzelf, enkelvormig en eeuwig, en al het andere, alle mooie dingen, als deelhebbend aan haar ..."

- het doel:

"Meen je dat het leven weinig waard wordt wanneer een mens in die richting kijkt en dat beschouwt met het orgaan waarmee men het moet beschouwen, en daarmee samen is? Komt het niet bij je op dat het hem daar en daar alleen, gegeven zal worden, wanneer hij het Schone ziet met het orgaan waarmee het te zien is, voort te brengen – *geen schijnbeelden van deugd, maar ware deugd*, omdat hij met de Waarheid – met het ware Zijnde – in contact is? En wanneer hij dan ware deugd heeft voortgebracht, dat hij dan door de Godheid geliefd wordt en, zo ooit enig mens, onsterfelijk?"

1. Samenvatting in enkele punten

A Relatie tot Parmenides

- duidelijke aansluiting wat betreft opvatting van de ware werkelijkheid: onveranderlijk, eeuwig, een
- tegelijk: nuancering wat betreft de ware werkelijkheid: ook verscheidenheid (van ideeën) en wat betreft de wereld van de verschijnselen: heeft een eigen bestaan door deelhebben aan de ideeën, is van daaruit te verklaren

B Kennis en werkelijkheid

- ware werkelijkheid is die van theoretische denken: het algemene tegenover het concrete; vgl. Socrates en het zoeken naar begripsmatige kennis: wat is moed, recht enz; tekort van voorbeelden, moeite van sluitende definitie; de weg van de dialectiek naar het intellectuele zien
- door gerichtheid op het algemene, onveranderlijke, verklaring van de mogelijkheid van kennis: deze moet immers blijvende geldigheid hebben
- tegelijk verklaring van de verschijnselen: de dingen zijn wat ze zijn door het deelhebben aan de idee; vergelijk: waardoor zijn alle paarden paard?
- ook fundering van de norm: gerechtigheid tegenover de praktijk van de politiek; norm kan alleen als zodanig verstaan worden als ze transcendent is aan de feitelijke praktijk

C Antropologie

- bestemming van de mens niet in de concrete wereld maar in een hogere
- onderscheid tussen het materiële lichaam en de niet-materiële ziel met 3 delen: het zinnelijke dat aangetrokken wordt door het materiële, de geestkracht en het verstand of intellect; dit laatste behoort de leiding te hebben.

5 Doorwerking en reactie

Kennis en werkelijkheid vanuit Plato

- theoretische of wetenschappelijke kennen als eigenlijke kennen gericht op het algemene via definitie en begrip; hierdoor in principe toegang tot de echte werkelijkheid;
- bestaande van de echte werkelijkheid als gegeven voor het denken; het wezen van de dingen staat op zichzelf en wordt als zodanig 'gezien' (visuele metafoor voor het theoretisch kennen (Rorty)); zowel deze werkelijkheid als het daarop gerichte denken staan in principe boven de betrekkelijkheid van het tijdsverloop; vgl. 'God's Eye Point of View' (Putnam)
- ideaal van het theoretische leven tegenover het concrete handelen

Daartegenover vanuit postmoderne denken

- aanwijzen van het gewelddadige van het 'algemene' ten opzichte van de concrete verscheidenheid van de werkelijkheid
- werkelijkheid bestaat niet op zichzelf, maar altijd in relaties: onontkoombaarheid van de subjectiviteit; afwijzen van 'de pretentie van het 'presente denken
- soms primaat van het handelen tegenover het kennen; het laatste is dan onderdeel van het handelen
- voorbeeld: het 'ideale schilderij': nastrevenswaardig hoewel onbereikbaar of verwerpelijk ideaal?

6 Plato, het christendom en Nietzsche

- kernvraag: is Nietzsches typering van het christendom: Platonisme voor het volk terecht?
- de transcendente gegevenheid van normen:
 - gemeenschappelijkheid tussen Plato en het christendom
 - onderscheid tussen het 'algemene' van de idee bij Plato en de aard van het bijbelse gebod, vgl. Buber 'Weisung'
 - invloed van het Platoonse denken op de christelijke traditie
- de houding tegenover het aardse leven:
 - onderscheid tussen Plato en het bijbelse geloof: de aardse werkelijkheid als Gods schepping; ontwikkeling van Oude Testament naar Nieuwe Testament; de verwachting van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, niet de verlossing van de aarde naar de hemel
 - invloed van het Platoonse denken op de christelijke traditie; vgl. waardering van lichamelijke en seksualiteit; betekenis van 'niet maar doen wat in je opkomt'; tegelijk Jezus: het kwaad zit in ons hart, niet in de zintuiglijkheid of het materiële
- het theoretische levensideaal:
 - Bijbelse levensideaal is niet theoretisch (prioriteit van theoretisch kennen tegenover handelen) vgl. liefdegebod; wel legitieme van visio Deï (Augustinus): zien in plaats van geloven
 - opnieuw: invloed van Platonisme in de christelijke traditie
 - in hoeverre staat de levenskunst van Nietzsche dicht bij het theoretische ideaal van Plato dan het liefdegebod van het christelijk geloof? Vgl. het onderscheid bij Kierkegaard: het esthetische leven, het ethische leven en het religieuze leven; vallen Plato en Nietzsche niet beide onder het esthetische levensideaal, met dit belangrijke verschil dat Plato's esthetisch genieten dat van het schouwen is en Nietzsche het scheppende vooropstelt?

4. 4. Geschiedenis van de filosofie (4): Aristoteles en Thomas

1. Thema

De verhouding tussen theologie en filosofie of tussen christelijk geloof en (theoretisch) denken: in hoever bepaalt de verbinding van geloof/theologie met filosofie de opvatting van het geloof zelf.

Wat betekent in dit verband de kritiek van het postmoderne denken. Vgl. de verbinding van het denken van het zijn bij Parmenides met het denken over God in de christelijke theologie; de plaats van het algemene en de idee van het Goede bij Plato en de invloed van het neoplatonisme (Augustinus).

2. Aristoteles (384-322)

- biografisch: leerling van Plato (368-348); leermeester van Alexander de Grote (343-336); stichter van eigen school: het Lyceum;
- veelheid van gebieden: metafysica of theologie (leer van de eerste beginselen en het hoogste zijn), logica (analyse van geldige en ongeldige redeneringen), natuurwetenschappen (fysica en biologie; nadruk op waarneming), politiek en ethiek, esthetica;
- bronnen: collegeaantekeningen, dialogen niet bewaard: mogelijk ander accent (A.P.Bos)
- kennis en werkelijkheid:
 - geen dubbele werkelijkheid: algemene in het concrete
 - geen kennis door herinnering maar van de ervaring naar wetenschap
 - primaat van het algemene: antwoord op het waarom
 - 4 oorzaken als verklaring: causa formalis/essentialis, causa materialis, causa efficiens, causa finalis; vgl vorm en materie
 - potentie en actualiteit
 - laatste oorzaak: het goddelijke hoogste zijn, zuivere actualiteit, onbewogen beweging, denken van het denken
 - verdere nuancering maar ook continuïteit t.o.v. Parmenides en Plato
- bestemming van de mens:
 - alle zijn gericht op zelfverwerkelijking naar eigen aard; bij de mens bepaald door zijn redelijke natuur
 - verwantschap met het goddelijke in de rede
 - 3-lei activiteit: productief, politiek/ethisch, theoretisch; de laatste is de hoogste vanwege de gegevenheid van het hoogste zijn voor de mens; de eerste is noodzakelijk en maakt daardoor onvrij (slavenwerk)

3. Doorwerking

- logica: inductie (van het concrete naar het algemene), deductie (van het algemene naar het concrete) (problemen van inductie!)
- wetenschapsmodel: wetenschap als systeem van begrippen en beweringen waarbij elke bewering (propositie) en elk begrip verwijst naar een bepaalde verzameling objecten in de werkelijkheid; en waarbij uitgegaan wordt van een beperkt aantal fundamentele begrippen en beweringen in termen waarvan de overige kunnen worden gedefinieerd of bewezen; elke propositie is noodzakelijk (vgl. de correlatie tussen denken en zijn)
- vraag naar het wezen van de dingen: het wat waaruit het waarom wordt verklaard (tegenover de functionele verklaring sinds de 16^e eeuw)

4. Thomas van Aquino (1224-1274)

- biografisch: keuze voor het klooster (Dominicaan); studie in Parijs en Keulen; Docent: Parijs, Rome, Napels;
- achtergrond: positieve aandacht voor de scheppingswerkelijkheid (12^e eeuw; vgl. Franciscus); herontdekking van allerlei werken van Aristoteles waardoor aandacht voor de empirische werkelijkheid – tegenstelling met invloed van Plato (vgl. schilderij van Rafael); idee van van God onafhankelijke natuur (Averroës)
- kern: gebruik van filosofie van Aristoteles voor nieuw doordenken van het christelijk geloof, met handhaven van Platoonse elementen:
 - ideeën: in God, in de dingen, in de kennis op grond van waarneming van de dingen
 - relatie geschapene-Schepper: participatie in het zijn van God, analogia entis (analoge begrippen naast univooc en equivoo); onderscheid van relatie tussen essentie en existentie
- gevolg: intellectualisering van het geloof:
 - apersonale begrippen in verband met God, denkbaar maken van de relatie tussen schepsel en Schepper in termen van het Griekse zijnsdenken (onbewogen Beweging);
 - geloofskennis als intellectueel inzicht, deels door het verstand zelf (natuurlijke theologie) deels door openbaring
 - tendens: streven naar kennis als die van God; vgl. t.a.v. de idee; het algemene in plaats van het concrete
 - ook: relativering van zijn theologisch werk op zijn sterfbed; mystiek naast scholastiek. Echte religiositeit!

5. Bijbelse (?) visie op geloof

- emotionele betrokkenheid van God
- nadruk op de concrete geschiedenis: heilsfeiten in de geschiedenis, niet in het eeuwige plan van God
- geloof als leven bij belofte en gebod binnen de geschiedenis, vgl. Abraham; geen omvattende kennis van buiten
- bevrijding niet van het concrete naar het algemene, van het zintuiglijke naar het geestelijke, maar uit de slavernij in Egypte, resp. van de zonde

6. Relatie tot de postmoderne kritiek

- overeenkomst:
 - nadruk op eindigheid van de kennis tegenover streven naar goddelijke
 - nadruk op het concrete, historische tegenover het algemene
 - positieve waardering van het gevoel
- verschil:
 - eindigheid is transcendent verankerd
 - handhaven van waarheidsclaim
- vraag:
 - hoe is de verhouding tussen geloof en denken, tussen theologie en filosofie? Wat heeft het primaat?

5. 5. Geschiedenis van de filosofie (5): Descartes

1. Thema: de wending naar het subject

Klassieke filosofie: wel aandacht voor de mens (Socrates, sofisten), maar in het algemeen het mens(elijk subject) niet als uitgangspunt van het denken.

Moderne filosofie: mens(elijk subject) wordt uitgangspunt voor het denken, ook al is er niet alleen aandacht voor de mens.

M.a.w.: andere opvatting van de plaats van de mens in de werkelijkheid: niet ingevoegd in voorgegeven orde, maar zelf uitgangspunt van die orde. Daardoor andere opvatting van natuur en samenleving.

2. Pico della Mirandola (1463-1493)

Uit 'over de waardigheid van de mens' (1486):

'Een bepaalde positie, een eigen gezicht, een enkele speciale gave hebben Wij jou, Adam, niet gegeven, opdat jij de positie, het gezicht, de gaven zou hebben die je zelf zou kiezen, naar eigen wetten en oordeel. De overige wezens hebben een vast omschreven natuur die wordt bepaald door wetten door Ons voorgeschreven. Jij bent door geen beperkingen gebonden, jouw natuur heb Ik in de handen van je eigen wil gelegd, jij zult haar zelf bepalen. Ik heb je midden in de wereld gezet opdat je des te gemakkelijker om je heen zou opmerken wat er in de wereld aanwezig is. We hebben je niet hemels of aards, sterfelijk of onsterfelijk gemaakt, opdat je de vrijheid en eer zou genieten je eigen vorm en maker te zijn, je naar het beeld te vormen dat je zelf verkiest. Je kunt ontaarden naar het lagere, de dieren, je kunt, wanneer je wilt, herboren worden naar het hogere, het goddelijke.'

3. Descartes (1596-1650)

a. inleidend

- biografisch: o.a. 20 jaar in Nederland vanwege de rust; later strijd tussen Voetius c.s. en aanhangers van Descartes in verband met zijn invloed op de theologie
- 'vader van de moderne filosofie'; het gaat meer om tendenties waarvan de inzet met Descartes gegeven is dan om de filosofie van Descartes zelf

a. de wending naar het subject

- methodische twijfel
- aanleiding: onzekerheid over de betrouwbaarheid van de kennis; algemene cultuursituatie: godsdienstig, politiek, wetenschappelijk (Galilei)
- structuur: systematische twijfel met het oog op het vinden van een ontwijfelbaar uitgangspunt: twijfel mogelijk t.a.v. traditie, zintuigen, redeneringen

- gevonden uitgangspunt: cogito, ergo sum (ik denk dus ben ik)
- andere vorm: twijfel aan de waarheid van de voorstellingen, niet aan de voorstellingen als zodanig
- gevolgen:
 - ik tegenover buitenwereld; grondschemata van binnen en buiten tegenover dat van hoger en lager; vgl. antropologisch dualisme van bewustzijn en lichaam (Descartes: gemengde substantie)
 - rationele methode vindt fundament in de denkende mens
 - andere houding tegenover de natuur: wordt object van methodische analyse
- probleem:
- kloof tussen bewustzijn en buitenwereld: hoe kom ik van binnen weer buiten
- aard van de verbinding tussen ziel en lichaam vanwege dualisme van bewustzijn (denken) en materie (uitgebreidheid)

a. reconstructie op grond van methode

- ideaal van rationaliteit; vgl. huizen, steden, wetten; methode van afbraak en opbouw: niet in de maatschappelijke praktijk, wel voor de kennis
- elementen van opbouw
- evidentie van iedere stap: helder en wel onderscheiden
- analyse in kleinste elementen
- ordelijke opbouw van eenvoudig naar complex
- volledigheid
- gevolgen:
- mechanisering van de natuur
- wending t.o.v. de Griekse filosofie: vgl. de filosofie als boom: metafysica als wortels, fysica als stam, geneeskunde, techniek en moraal als takken waaraan de vruchten: zwaartepunt in praktische, i.c. technische handelen (moraal wordt in feite door Descartes buiten het project gehouden); metafysica heeft doel buiten zichzelf als fundering van de kennis en vanwege de praktische resultaten; theoretisch denken vooral op de aardse werkelijkheid gericht
- i.v.m. praktische strekking: manipuleerbaarheid van de buitenwereld;
- potentieel revolutionaire: afbraak-opbouw, bij Descartes nog beperkt tot de materiële werkelijkheid; vgl. bepaling van de dagelijkse werkelijkheid door de wetenschap (en techniek) en haar toepassingen; met de Franse revolutie ook op de maatschappelijke werkelijkheid toegepast

4. Postmoderne positie

a. De wending naar het subject

- geen terugkeer naar de voormoderne positie: plaats van de mens binnen een kenbare transcendent gegeven normatieve samenhang; eerder toegenomen onzekerheid
- wel problematisering van de positie van het menselijk subject als uitgangspunt voor de oriëntatie in de werkelijkheid, in ieder geval wat betreft de zekerheid

- onzekerheid t.a.v. de aard en identiteit van de mens: 'ik ben denkend' van Descartes blijkt niet de zekerheid te geven die Descartes verwachtte

NB In feite is er bij Descartes nog een transcendente verankering: ook de zekerheid van het denkende bewustzijn blijft in God verankerd. Vgl. ook Descartes over de liefde voor God als de hoogste 'passie'

- probleem van de relatie kennis-werkelijkheid is eerder verscherpt dan opgelost (maar vergelijk Putnam tegenover Rorty); de wending naar de taal is als zodanig geen oplossing: probleem keert terug in de relatie taal-werkelijkheid
- a. De wetenschappelijke methode
- enerzijds relativering van de pretentie van de wetenschappelijke methode: openheid voor andere kenwijzen dan die van de wetenschap; kritische houding tegenover de verwachtingen van technische beheersing van de werkelijkheid (maar vergelijk wat dit betreft al de kritiek van de Romantiek)
 - anderzijds positieve houding ten opzichte van bijvoorbeeld de mogelijkheden van virtual reality juist vanwege de problematisering van de relatie kennis-werkelijkheid

6. 6. Geschiedenis van de filosofie (6): Verlichting

Inleiding

- voortzetting van het thema: wending naar het subject (vgl. over Descartes)
- Verlichting centraal voor 'moderniteit' en daarom voor positie van postmoderne denken: postmodern als kritiek op moderniteit en als laat-modern
- 2 gezichtspunten:
 - mondigheid, vrijheid, kritiek
 - subject-object schema

A. Mondigheid, vrijheid, kritiek

1. Typering

Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit. Unmündigkeit ist das Unvermögen sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen. Selbstverschuldet ist diese Unmündigkeit, wenn die Ursache derselben nicht am Mangel des Verstandes, sondern der Entschliessung und des Mutes liegt, sich seiner ohne Leitung eines anderen zu bedienen. Sapere aude! Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu

bedienen! Ist also der Wahlspruch der Aufklärung (*Was ist Aufklärung?*)

Onze tijd is de eigenlijke tijd van de kritiek, waaraan alles zich moet onderwerpen. Religie, door haar heiligheid, en wetgeving door haar majesteit, willen zich gewoonlijk daaraan onttrekken. Maar dan wekken zij terecht argwaan tegen zich en kunnen geen aanspraak maken op ongeveinsd respect, die de rede slechts toekent aan datgene wat haar vrije en publieke ondervraging heeft kunnen doorstaan (*Kritik der reinen Vernunft*).

- **kern:** breuk met vanzelfsprekend gezag van traditie en autoriteit van kerk en staat;
- **achtergrond** in:
 - situatie in de wetenschap: ontwikkeling van natuurwetenschap met breuk in methode
 - situatie in de kerk: godsdiensttwisten en sectarisme
 - situatie in de politiek: machtsstrijd en totalitaire tendensen

1. Achtergrond

- mondigheid en vrijheid in het Nieuwe Testament:
 - Jezus in de bergrede: Gij hebt gehoord dat ... maar Ik zeg u ... : niet de regels maar de geest van de wet
 - Paulus over vrijheid: niet alleen van de zonde maar ook van de wet; vgl. stoicheia als tradities die het leven orde geven (brief aan de Galaten)
 - Paulus over mondigheid
 - mondigheid als volwassen omgaan met wat geleerd is
 - kern: vrijheid en mondigheid in Christus: in relatie tot de macht van zonde en kwaad; geen autonomie, maar radicale afhankelijkheid, vgl. leven door de Geest
- Middeleeuwen en Renaissance:
 - Joachim van Fiore (1135-1202): rijk van de Vader (de wet) - van de Zoon (genade) - van de Geest (vrijheid); vgl. begin van het 2^e millennium; anti gevestigde orde van kerk en 'staat'
 - Cola di Rienzo (14 e eeuw): instellen van de volksstaat in Rome als herstel van het klassieke Romeinse rijk en als vestiging van het rijk van de Geest van Joachim: verbinding van klassieke en christelijke motieven; vgl. Petrarca (1304-1374)
 - Renaissance als wedergeboorte van de klassieke oudheid met opnemen van christelijke motieven: wedergeboorte, vrijheid, begin van nieuwe tijd (vgl. duistere 'middeleeuwen' en Verlichting)
- **these** : ingrijpende van radicale breuk met traditie in de Verlichting mogelijk dankzij verbinding van motieven uit christelijke traditie met keuze voor rationaliteit in de Griekse filosofie

1. beperkingen:

- mondigheid betreft niet individuele denken, maar publieke discussie
- feitelijke beperking tot intellectuele elite: de 'filosofen' (vgl. citaat van Diderot, p.10)
- inhoudelijke verandering wat betreft de moraal zeer beperkt; wat betreft de godsdienst gevarieerd
- onderscheid tussen 'omnicompetence' en 'omnipotence' (Peter Gay); onderzoek naar de grenzen van de rede (Locke, Hume, Kant)

1. *Postmodern:*

- vasthouden aan het kritische denken tegenover autoriteit
- geen geloof in universaliteit van de rede
- tradities als contingente bepaling van posities
- relativisering van kritische verantwoording van posities en overtuigingen

A. **Subject-object schema**

1. *kern:*

- subject als 'self-defining' i.p.v. bepaald door plaats in gegeven kosmische orde (Charles Taylor); werkelijkheid als 'materiaal' i.p.v. intrinsiek kwalitatief en zinbepaald
- vrijheid als 'uit huis' i.p.v. 'thuis'
- zin als opgave i.p.v. gave; vgl. 'natuur als boek'; tekst als toevallig resultaat

1. *gevolgen:*

- **kenprobleem**; vgl. Descartes: kloof tussen subject (bewustzijn) en buitenwereld
- **zinprobleem**: kan de mens uiteindelijk zin geven aan de werkelijkheid?
 - Max Weber: ontwikkeling van objectivering en rationalisering: werkelijkheid als materiaal voor beheersing op grond van subjectieve doeleinden
 - gevolg: vergaande overwinning van bepaaldheid door natuurlijke omstandigheden, maar probleem van nieuwe bepaaldheid door maatschappelijke structuren en processen: beheersing leidt tot beheerst worden; techniek, bureaucratie
- **normprobleem**; vgl. Hobbes (1588-1679):
 - methode t.a.v. reconstructie van de staat met haar wetten vergelijkbaar met die van Descartes: constructie vanuit gegeven elementen met bepaalde feitelijke eigenschappen tegenover uitgaan van transcendent gegeven normatieve orde (Plato, scheppingsgeloof)
 - feitelijke hartstochten van streven naar macht en angst voor onderdrukking en dood: ter wille van overleven afstand van natuurlijk recht op streven naar onbeperkte macht en bezit en afspraak genoeg te nemen met zoveel vrijheid als ook anderen

wordt toegestaan op voorwaarde dat zij zich op dezelfde wijze opstellen ('contracttheorie')

- o probleem: op welke grond rust de verplichting zich aan de afspraak te houden? uitgangspunt is eigenbelang; wanneer niet houden van de afspraak meer in eigen belang is dan het houden ervan, wat verhindert dan nog uitgaan van eigenbelang? Vgl. 'calculerende burger'.

1. *postmoderne positie:*

- **kenprobleem:**
 - o deels radicalisering
 - o deels erkenning van eindigheid als positieve mogelijkheid: praktische rationaliteit
- **zinprobleem:**
 - o tendens naar radicalisering; einde van de 'grote verhalen'; individualisering; korte termijn perspectieven
- **normprobleem:**
 - o blijvend probleem van fundering van gezag
 - o probleem van volwassen omgaan met gezag door tendens gezag primair op te vatten in termen van macht in plaats van van verantwoordelijkheid

Epiloog

De opgave zal zijn een wijze van denken te vinden waarin recht wordt gedaan aan:

- de primaire samenhang van kennis en werkelijkheid waarin wij mensen altijd al bestaan
- de erkenning van de menselijke eindigheid als een positieve mogelijkheid in plaats van als een tekort
- de transcendente gegevenheid van normativiteit en zin
- de verworvenheid van kritisch denken in verband met mondigheid en vrijheid
- de reformatorische wijsbegeerte kan worden gezien als een poging daartoe (vgl. college 'inleiding in de reformatorische wijsbegeerte' in het 2^e trimester)

7. 7. *Geschiedenis van de filosofie (7): Kant*

1. Thema: de menselijkheid van de mens.

Tegenover de tendens de werkelijkheid integraal te verklaren met behulp van de natuurwetenschappelijke methode zoekt Kant ruimte voor de vrijheid van de mens die hem als mens typeert. Tegelijk wil Kant vasthouden aan de geldigheid van de natuurwetenschappelijke methode.

Vergelijk: het zin-, norm- en kenprobleem op grond van de Verlichting (college 6).

2. Algemene typering

- leven: Koningsbergen; goed verteller, sociaal; piëtistisch; zwakke gezondheid – strenge levensdiscipline.
- Indien Descartes de vader van de moderne filosofie dan Kant de spil: probeert op kritische wijze te verbinden:
 - rationalisme van Descartes, Leibniz, Wolff: uitgaan van ideeën van het denken;
 - empirisme: Lock, Hume: uitgaan van de gegevens van de zintuiglijke waarneming
 - kritiek op het natuurwetenschappelijke denken en daarmee verbonden vooruitgangsoptimisme: Rousseau: belang van de oorspronkelijke natuur.
- kritische wending ong. 1770: radicalisering van de wending naar het subject;
- hoofdwerken:
 - Kritik der reinen Vernunft (1781, 1787): fundering van de wetenschap (kenprobleem)
 - Kritik der praktischen Vernunft (1788): fundering van de moraal (normprobleem)
 - Kritik der Urteilskraft (1790): fundering van een theorie van het schone, verhevene; en van de doelmatigheid in de natuur (zinprobleem)
- opzet:
 - vanuit centrale begrippen:
 - theoretisch – praktisch
 - autonomie
 - hoogste goed
 - relatie tot postmoderne denken

3. Theoretisch – praktisch

- Descartes: theoretische in dienst van het praktische; daarbij praktische sterk technisch opgevat (vgl. beeld van de boom)
- Kant:
 - scherp onderscheid tussen theoretisch en praktisch:
 - theoretisch: object is gegeven: kennis
 - praktisch: object moet worden gemaakt: handelen
 - onderscheid tussen technisch-praktisch en eigenlijk-praktisch:
 - technisch-praktisch: bepaald door het doel van het handelen: maken van een object: goed op basis van efficiëntie: bereiken van het resultaat
 - eigenlijk-praktisch: zedelijke/morele handelen, gebaseerd op vrijheid: goed vanwege de handeling als zodanig
- gevolg: scherpe scheiding tussen gebied van het kennen en het handelen, theoretische en praktische rede, Sein und Sollen, het cognitieve en het

morele, wetenschap en ethiek en theologie (vgl. Habermas: technische en communicatieve rationaliteit)

- NB tegenwoordig deze scheiding geproblematiseerd, vgl. discussie tussen theologie en natuurwetenschap, ethiek en natuurwetenschap.

4. Autonomie

a. praktische rede

- handeling is alleen zedelijk goed indien zij geen middel voor een extern doel is; vgl. eigenlijk-praktisch tegenover technisch-praktisch; idee van de plicht; gezindheid bepalend tegenover nut en verantwoordelijkheid voor gevolgen; autonomie tegenover externe oorzaken (gevoelens, neigingen) en doeleinden (resultaat)
- categorische imperatief: handel op zo'n wijze dat de regel van de wil ten allen tijde als principe voor een algemene wetgeving zou kunnen gelden; autonomie van de praktische rede tegenover externe bepaling door autoriteit
- betekenis:
 - positief: innerlijke vrijheid in het handelen: doen van datgene waarvan je innerlijk overtuigd bent dat het goed is (maar vergelijk verantwoordelijkheid in verband met gevolgen)
 - problematisch: inhoud van het goede moet formeel bepaald worden in verband met algemeengeldigheid; vgl. wending naar het subject – werkelijkheid zonder intrinsieke betekenis (normprobleem)

b. theoretische rede

2 problemen

- (1) de fundering van de geldigheidsclaim van de natuurwetenschappelijke methode (kenprobleem):
 - probleem van causaliteit (Hume): hoe kan de oorzaak-gevolgrelatie waargenomen worden? verschil tussen post (relatie in de tijd) en propter (oorzaak-gevolg)
 - probleem van de materiële werkelijkheid:
 - Descartes: één materiële substantie, veelheid van individuele bewuste substanties
 - Leibniz: oneindig veel substanties met meer of minder bewustzijn
 - Spinoza: één substantie met verschillende modi waaronder materiële en bewustzijn
- (2) onbegrensde toepassing van de natuurwetenschappelijke methode leidt tot (zinprobleem):
 - materialisme: ontkenning van de onsterfelijke ziel
 - fatalisme: ontkenning van vrijheid
 - atheïsme: overbodigheid van God

oplossing

- Copernicaanse wending in de natuurwetenschap: beweging van de aarde om haar as i.p.v. beweging van de zon om de aarde; m.a.w. uitgaan van de positie van het subject
- vergelijkbare wending in de metafysica: begrippen als causaliteit en substantie niet in de werkelijkheid op zichzelf maar in het subject: ordenen de ervaring
- vormen van zintuiglijkheid: ruimte en tijd; categorieën van het verstand: substantie, causaliteit e.a.; ideeën van de rede: God, vrijheid, wereld als geheel (vgl. vervolg)
- gevolg: object van de natuurwetenschap is niet de werkelijkheid zoals zij op zichzelf bestaat, maar zoals zij als object van de ervaring vanuit het kennende subject geordend is; daardoor
 - enerzijds: geldigheid van de natuurwetenschap vanwege universele karakter van de vormen van de zintuiglijkheid en de categorieën van het verstand
 - anderzijds: beperking van de natuurwetenschappelijke methode tot het gebied van de ervaring; daardoor ruimte voor een eigen gebied van het geloof (= vrijheid en zedelijkheid)
- probleem:
 - enerzijds: hoe universeel zijn de begrippen waarmee de natuurwetenschap werkt? blijvend probleem van de relatie tussen het ervaringsmateriaal en de ordening door de zintuigen en het verstand
 - anderzijds: welke kennisclaim kan er op het gebied van de praktische rede gelden? zijn de grondinteresses van de rede (vrijheid , onsterfelijkheid, God) nu gewaarborgd? (zie vervolg)

5. Hoogste goed

-3 vragen:

- wat kan ik weten? Vgl. vooral Kritik der reinen Vernunft
- wat moet ik doen? Vgl. vooral Kritik der praktischen Vernunft
- wat mag ik hopen? Vgl. vooral Kritik der Urteilskraft; gaat in feite om de verbinding van de eerste twee vragen en dus om de verbinding van het gebied van de natuur en dat van de ethiek: in eerste instantie is de vraag van het zedelijke handelen los van het resultaat; in tweede instantie moet het handelen tot een resultaat leiden, niet alleen in de natuur in natuurwetenschappelijke zin, maar ook in relatie tot het zedelijke handelen: leidt het tot een zedelijk resultaat? Vgl. rechtvaardig handelen zonder resultaat in een rechtvaardige samenleving; rechtvaardig handelen zonder gevolg voor wie zo handelt ('beloning')
- hoogste goed:
 - hoogste goed als resultaat van het zedelijk handelen: verbinding van zedelijk handelen met gelukzaligheid; deze verbinding zedelijk noodzakelijk in verband met denkbare van de zedelijkheid
 - hoogste goed als God; idee nodig voor kunnen denken van de verbinding van zedelijkheid en gelukzaligheid (rechtvaardig handelen en rechtvaardige samenleving) vanwege tekort van de mens; perspectief van onsterfelijke ziel en God die natuur en

zedelijkheid verbindt op grond van aannemen van zedelijke vrijheid gebaseerd in ervaring

- gevolg
 - religieuze geloof wordt primair verbonden met het zedelijk handelen dat zelf zijn uitgangspunt vindt in de praktische redelijkheid; vgl. ontwikkeling in de theologie in de 19^e eeuw
 - kennisclaim ten aanzien van het religieuze perspectief wordt problematisch:
 - uitgangspunt in ervaring van vrijheid
 - denknoodzakelijkheid met zedelijk karakter; vgl. ethisch tegenover cognitief: geen noodzakelijkheid ten aanzien van een gegeven object
 - fundering in menselijke interesse
 - doelmatigheid in de natuur in verband met het schone en verhevene wordt verbonden met het gevoel; daardoor niet cognitief

6. Postmoderne situatie

- normprobleem: zedelijke autonomie geproblematiseerd, vergelijk denkers van de argwaan: Marx, Nietzsche, Freud
- zinprobleem: idee van 'hoogste goed' als aporie (Adorno): noodzakelijk in verband met perspectief van een rechtvaardige samenleving of met het oog op zedelijk handelen, tegelijk niet meer denkbaar vanwege ontbreken van 'objectief' (gegeven) fundament
- kenprobleem: radicalisering vanwege twijfel aan universaliteit van verstand en rede wat betreft hun begrippen en ideeën: besef van historische bepaaldheid daarvan

8. 8. Geschiedenis van de filosofie (8): Hegel

1. Thema: dialectiek of het omgaan met spanningen

3 vormen van omgaan met spanningen:

- Negeren: zoveel mogelijk doen alsof ze er niet zijn
- Cynische houding: erkennen zonder perspectief op verandering of inzet daarvoor
- Proberen op te lossen of er iets aan te doen met of zonder een perspectief van hoop (vergelijk de problematiek i.v.m. Kant)
- Proberen vruchtbaar te maken

Dit laatste is wat Hegel met zijn methode van dialectiek beoogt. Daarbij gaat het om

- spanningen in het eigentijdse denken,
- spanningen in de maatschappelijke werkelijkheid,
- het begrijpen van de geschiedenis als een innerlijk noodzakelijk proces.

2. Algemene typering

- Descartes: vader van de moderne filosofie i.v.m. de wending naar het subject
 - Kant: de spil als verbinding van rationalisme, empirisme en vrijheidsdenken
 - Hegel: hoogtepunt of dieptepunt wat betreft verbinden van subject en denken
- 1770-1831; 1789: Franse revolutie; studie o.a. in Tübingen met Hölderlin en Schelling; werkzaamheid in Jena (vertrek vanwege verovering door Napoleon) in 1805, Heidelberg en Berlijn; in de laatste jaren min of meer Pruisisch staatsfilosoof.
- Opzet:
 - Achtergrond: spanningen waarmee Hegel zich geconfronteerd zag
 - Methode van dialectiek
 - Voorbeelden van dialectiek
 - Postmoderne reactie

3. Achtergrond

- Ervaring van de Franse revolutie (1789)
 - enerzijds: enthousiasme vanwege realisering van vrijheid; vormgeven aan de maatschappelijke werkelijkheid vanuit het denken/ de idee
 - anderzijds: verbijstering vanwege de brute terreur
 - vraag: hoe kan ideaal van de Franse revolutie worden vastgehouden zonder in de ermee verbonden terreur te vervallen?
- Ervaring van de kloof tussen
 - enerzijds het traditionele godsdienstig-moreel denken in de kerk waarmee Hegel zich verwant voelde: luthers piëtisme
 - anderzijds de nieuwe ontwikkelingen in het filosofisch-politieke denken (Verlichting, autonomie), de natuurwetenschap en het maatschappelijk-economisch leven (industriële revolutie)
 - vraag: hoe kan de kloof tussen geloof en autonomie worden overbrugd? Vgl. aansluiting van Hegel bij orthodoxe theologie: drieëenheid, incarnatie, Golgotha (de dood van God)
- Spanningen in het filosofisch-wetenschappelijk denken zelf:
 - Radicale Verlichting: autonomie i.v.m. de natuurwetenschappelijke methode; subject-object tegenoverstelling; kloof tussen mens en natuur, tussen mens en maatschappelijke verbanden (uitgaan van het individu, geen werkelijke gemeenschappen): menselijke vrijheid bedreigt door natuurwetenschappelijke methode
 - Kantiaanse reactie: eigen gebied van de natuurwetenschap en het morele; zedelijke autonomie; dualisme in de werkelijkheid tussen de natuur en het zedelijke, in de mens tussen neigingen en emoties en zedelijke plicht

- Reactie van de Romantiek: nadruk op eenheid van mens en natuur in beleving, van van mensen onderling in organische verbanden als het volk; gevaar: verlies van autonomie en vrijheid, negatieve houding tegenover de natuurwetenschappen
- Doel van Hegel: serieus nemen van de tegenstellingen met tegelijk vasthouden aan
- Idee van autonomie, vrijheid (radicale Verlichting en Kant)
- Analytische-begripsmatige denken (methode van de natuurwetenschappen)
- Idee van eenheid (Romantiek)

4. Methode van dialectiek

a. Een model: gesprek over de vraag: wat is een rechtvaardige samenleving?

A: In een rechtvaardige samenleving zijn kennis , bezit en macht gelijk verdeeld over alle burgers

B: Dit kan geen rechtvaardige samenleving zijn, want om dit te bereiken moeten eigen initiatief in verband met verwerven van bezit (vrije onderneming), eigen inspanning in verband met verwerven van kennis (vrije wetenschap), gebruik van eigen inzicht in verband met verkrijgen van invloed (macht) onmogelijk worden gemaakt.

A: Dat is juist. Daarom nuancering nodig: In een rechtvaardige samenleving zijn er gelijke kansen voor iedereen om bezit, kennis en macht te verwerven. M.a.w. de beginsituatie moet voor iedereen gelijk zijn.

B. Het realiseren van een gelijke beginsituatie voor iedereen betekent ook onderdrukken van vrijheid: het ontkent de verschillende opvoedingssituaties voor kinderen; het ontkent verschillen in aanleg. (Vgl. problemen van de basisvorming: gelijke kansen voor iedereen)

Doel van het gesprek: een omschrijving van een rechtvaardige samenleving die zowel A als B bevredigt.

b. elementen uit het model:

- vooronderstelling van het gesprek in een gemeenschappelijke idee van een rechtvaardige samenleving ook al is er verschil over de omschrijving (het begrip): rechtvaardige samenleving in termen van gelijkheid en vrijheid
- de idee van een rechtvaardige samenleving wordt steeds verder bepaald via de positieve en de negatieve omschrijving; daarbij is het onbelangrijk of de positieve omschrijving in termen van gelijkheid of in termen van vrijheid wordt gegeven

- in iedere omschrijving wordt de notie van een rechtvaardige samenleving bevestigd (poging tot omschrijving) en ontkennd (omschrijving is inadequaat)
- a. *kenmerken van de dialectische methode:*
- idee van negativiteit: het is vooral de ontkenning die het proces in beweging houdt; maar de ontkenning wordt bepaald vanuit de positieve notie die in de omschrijving bedoeld wordt: deze dringt tot verwerkelijking door de ontkenningen heen
 - de idee van totaliteit: ook als het proces tot een eindresultaat komt blijft het hele proces belangrijk. Daarin ligt het verschil met Plato:
 - bij Plato gaat het in de dialectische weg van de dialoog om een weg omhoog die eindigt met het bereiken van inzicht door het schouwen van de idee
 - bij Hegel gaat het eerder om een cirkelbeweging waarbij het geheel van de weg van betekenis blijft voor het inzicht ook als er absoluut weten wordt bereikt aan het eind.

Opmerking bij het voorbeeld:

De idealen van vrijheid en gelijkheid blijven in spanning met elkaar zolang wordt uitgegaan van het individu als centrum van zelfverwerkelijking door vrijheid en gelijkheid. Een oplossing is alleen mogelijk indien tegenover de radicale Verlichting de vrijheid in dienst komt te staan van de ander. Ongelijkheid heeft dan niet meer noodzakelijk een negatieve betekenis. Juist in de verscheidenheid zijn wij op elkaar aangewezen. Vgl. de toepassing van Paulus' beeld van het ene lichaam met de vele onderscheiden leden voor de christelijke gemeente op de samenleving bij Calvijn. Daarmee is natuurlijk niet alle ongelijkheid gerechtvaardigd. Gestreefd dient te worden naar de ontwikkeling van ieders mogelijkheden, maar niet alleen voor zichzelf maar in relatie tot de mogelijkheden van de ander.

5. Voorbeelden van dialectiek

- a. *het zelfbewustzijn: hoe kom de mens tot zelfbewustzijn (Phänomenologie des Geistes)?* Vergelijking met persoonlijke zelfbewustwording
- Nodig: een relatie tot een object; anders is het bewustzijn leeg; het moet zich dus richten op iets buiten zichzelf; maar de beweging van het bewustzijn naar iets buiten zichzelf is tegelijk vervreemding van zichzelf: het besef van het andere is als zodanig nog geen zelfbewustzijn; daarvoor moet het andere als iets van het bewustzijn zelf worden toegeëigend: het andere is in zekere zin de ontkenning van mijzelf, daarom moet het als het andere van mijzelf weer worden genegeerd.
 - Nodig is niet alleen een relatie met een object maar ook de erkenning door een ander mens: de relatie met een object kan niet tot werkelijk zelfbewustzijn leiden. Ook hiervoor is nodig enerzijds de erkenning van de ander als ander en anderzijds de integratie daarvan in het eigen zelfbewustzijn: erkenning van mij door de ander. Dit vindt plaats op

allerlei niveaus. Daarbij is vaak sprake van geweld. Het is de vraag of Hegel aan 'de ander' vanuit dit perspectief echt recht kan doen, hoezeer hij ook het morele karakter van menselijke relaties in de discussie betreft.

a. *de heer-slaaf relatie als fase in de zelfbewustwording van de mens*

- de heer onderwerpt de slaaf als zelfbevestiging; daarom laat hij hem ook leven: aan een dode slaaf heeft hij niets
- de heer heeft een niet als zodanig erkende vrije persoon tegenover zich; de slaaf een erkende
- de slaaf heeft een echte relatie met de natuur door zijn arbeid, de heer niet
- de slaaf heeft de dood onder ogen moeten zien en krijgt daardoor een dieper besef van het menselijk bestaan: de betrekkelijkheid van het individuele tegenover het universele van het menszijn
- uiteindelijk dient de slaaf de ontwikkeling van het zelfbewustzijn daarom meer dan de heer
- NB positieve betekenis van de negativiteit; wezenlijke van het universele ten koste van het individuele bestaan

a. *de Franse revolutie in verband met de spanning tussen vrijheid en terreur*

- positieve: poging tot realiseren van absolute vrijheid op basis van het denken: echte vrijheid op basis van het denken
- beperking: geen besef van het werkelijk absolute: de rede wordt te beperkt opgevat, daardoor wordt de algemene wil geïdentificeerd met de wil van een individu; daarom is er geen ruimte voor de wil van anderen
- gevolg: absolute terreur, alleen het negatieve blijft over. Vgl. 'de revolutie verslindt haar eigen kinderen'.
- noodzaak van nieuwe poging: via de weg van de reformatie in Duitsland en Luther waarbij het Absolute geestelijk is opgevat en niet zinnelijk zoals in het rooms-katholieke Frankrijk (NB verbinding van elementen uit *Phänomenologie des Geistes* en de *Philosophie der Weltgeschichte*)

a. *autonomie en christelijk geloof*

- nieuw doordenken van de centrale dogma's van het christelijk geloof vanuit het uitgangspunt van de autonomie van het menselijk denken
- kern: aangewezen zijn van elkaar van de eindige mens en de absolute 'god': de oneindigheid wordt gedacht als niet-eindigheid, de eindigheid als negatie van de oneindigheid. M.a.w.: de mens kan niet bestaan zonder de relatie tot het absolute, maar 'god' als het absolute kan niet bestaan buiten zijn manifestatie in het eindige menselijke denken. Voor Hegel: 'god' als het absolute is in zijn filosofie (vooral de dialectische logica van het zijn) tot zelfbewustzijn gekomen; of: 'god' als het absolute denkt zichzelf in de filosofie van Hegel. Vgl. Feuerbach: godsdienstkritiek eigenlijk al bij Hegel. Links- en rechtshegelianen.

6. Postmoderne reactie

- verwerping van het absolute weten als speculatief en gewelddadig; ontkenning van de menselijke eindigheid
- verwerping van de rechtvaardiging van het negatieve in de geschiedenis (theodicee); vgl. de ervaring van W.O. II en de communistische dictatuur
- noodzaak van het denken van het andere

9. 9. Geschiedenis van de filosofie (9): Marx

1. Thematisch gezichtspunt: verandering van de maatschappij

- Eindpunt i.v.m. verbinding van rationaliteit en subject: maatschappelijke verandering
- Karl Marx (1818-1883):
- Trier, Parijs, Londen; geassimileerde joodse achtergrond;
- Sociale bewogenheid of vrijheidsideologie? Journalistieke activiteit (jonge Marx); van politieke naar economische analyse; idee van het wetenschappelijk communisme/socialisme tegenover utopisch socialisme; bij schrijven van *Das Kapital* gebruik van officiële overheidsdocumenten om misstanden aan te tonen.
- Opzet:
- Godsdienstkritiek (vgl. Feuerbach)
- Relatie tot Hegel: van bewustzijn naar de economische werkelijkheid
- Dialectiek: produktiekrachten-produktieverhoudingen

1. Godsdienstkritiek

'Für Deutschland ist die *Kritik der Religion* im wesentlichen beendet, und die Kritik der Religion ist die Voraussetzung aller Kritik'

'De godsdienstkritiek eindigt met de leer dat de mens het hoogste wezen voor de mens is, dus met de categorische imperatief alle toestanden omver te werpen waarin de mens een vernederd, een geknecht, een verlaten, een verachtelijk wezen is ...' (*Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*. Einleitung)

A. Relatie tot Feuerbach

- Feuerbach:
- de idee van God is een projectie van het ware wezen van de mens in een hemelse/goddelijke werkelijkheid.
- Ontwikkeling van idee van het universele van de mens als het goddelijke naar het concreet-zintuiglijke: Ich-Du, de staat
- Marx:
- deze projectie komt voort uit het niet gerealiseerd zijn van dit ware wezen in de maatschappelijke werkelijkheid
- wanneer de godsdienstkritiek de projectie als een illusie ontmaskert betekent dat de noodzaak om het ware wezen in de maatschappij te verwerklijken (vgl. godsdienst is 'das Opium des Volks')

A. Kritiek op Bauer: emancipatie van de staat t.o.v. de godsdienst

- Bauer:

- De joden vragen dezelfde rechten als christenen
- Daartegenover: staat als zodanig moet zich emanciperen ten opzichte van de religie
- Tegenover Hegel: staat gebaseerd wat betreft haar grondslag in de religie (het absolute); anders geen echte fundering van normativiteit; Bauer: grondslag is de wil van het volk
- Marx:
- Emancipatie van de staat t.o.v. de religie betekent nog niet emancipatie van de mens t.o.v. de religie; zie U.S.A.: geëmancipeerde staat, bloeiende religie
- Noodzaak van emancipatie van de mens t.o.v. de religie; vgl. godsdienstkritiek
- Herhaling van de religieuze projectie in de staat t.o.v. de burgerlijke samenleving:
- In het recht alle mensen gelijk; in de maatschappelijke praktijk blijvende ongelijkheid; vgl. maatschappelijke verschillen
- Enerzijds gaat de staat uit van de gemeenschap; anderzijds wordt zij geconstrueerd vanuit individuen (mens als gemeenschapswezen)
- Noodzaak van maatschappelijke gelijkheid: 'directe democratie'; niet via het recht
- .

1. Marx en Hegel

A. *Arbeid*

'Het grootse van Hegels Phänomenologie ... is dat Hegel de zelfvoortbrenging van de mens opvat als een proces ... dat hij dus het wezen van de *arbeid* vat en ... de ware, wijl werkelijke mens *begrijpt* als het resultaat van zijn *eigen arbeid*' (Pariser Manuskripte)

- Hegel: arbeid wezenlijk arbeid van het bewustzijn, denken
- Marx: arbeid is de lichamelijke arbeid

A. *Vervreemding*

- Hegel:
- vervreemding in het bewustzijn
- het andere van het object dat in het bewustzijn moet worden toegeëigend
- Marx: vervreemding van:
- De arbeid als activiteit van de arbeider: deze is toegeëigend door de werkgever
- Het resultaat van de arbeid: deze is eigendom van de werkgever
- De mensen onderling: hun relatie wordt niet geregeld via echt menselijke verhoudingen maar via geld
- Maatschappelijke vervreemding moet worden opgeheven via de communistische revolutie met afschaffing van arbeidsdeling en privé eigendom

A. *Dialectiek*

- Hegel:
- Primair op het niveau van het bewustzijn
- Kern: negatie van de negatie
- Verzoening in het denken door verstaan van de redelijkheid van de geschiedenis
- Marx:
- De maatschappelijke arbeid
- Beginpunt is positief gegeven; aansluiting bij Feuerbachs uitgangspunt in de zintuiglijkheid (natuur i.p.v. bewustzijn)
- Verzoening door verandering: 'Die Philosophen haben die Welt nur verschieden *interpretiert*, es kömmt drauf an, sie zu *verändern*' (11^e these ad Feuerbach)

1. Dialectiek

A. *Tussen mens en natuur: productiekrachten*

- Mens als deel van de natuur; vgl. stofwisseling
- Mens tegenover de natuur als bewustzijn: afstand; Gattungswesen tegenover Gattungsleben: eigene van het bewustzijn (vgl. ingenieur en bij); mens maakt zichzelf door arbeid: ontwikkeling daarin van wijze van arbeid, van behoeften; onderwerpt de natuur; vgl. de machine; ook: de natuur komt in de mens tot zichzelf via het bewustzijn
- Ontwikkeling van de productiekrachten als wijze waarop de mens de natuur bewerkt; vgl. technische ontwikkeling
- Aanvankelijk: totale verzoening tussen mens en natuur: humanisering van de natuur, naturalisering van de mens
- Later: rijk van de noodzakelijkheid (arbeid voor noodzakelijke materiële productie) naast rijk van de vrijheid: arbeid als zelfverwerkelijking van de mens in werkzaamheid en resultaat
- Problemen:
- Ontstaan van het bewustzijn uit de materie (Hegel kon i.v.m. het denken nog op de theologie teruggrijpen; Marx kan dat niet meer vanwege zijn materialisme)

A. *Tussen mens en medemens: productieverhoudingen*

- Uitgangspunt: eenheid van de mensheid als Gattung (soort): mens als Gattungswesen, d.w.z. heeft zelfbewustzijn en komt via proces tot zelfbewustzijn en daarin tot zichzelf, geldt zowel individuele mens als mensheid in de individuele mens
- Arbeidsdeling: aanvankelijk natuurlijk; later via scheiding tussen hoofdarbeid en handenarbeid; verbonden met scheiding tussen voortbrengen van producten en consumeren daarvan; leidt tot:
- Vervreemding i.v.m. product, activiteit, zelf en elkaar: bezitter van arbeidskracht resp. ongelijkheid
- Klassenstrijd:
- Onderdrukkende en onderdrukte klasse met voorgaande beweging: onderdrukte klasse onderwerpt onderdrukkers maar wordt zelf de nieuwe onderdrukker (vgl. heer-slaaf dialectiek: de onderdrukte is de werkelijk producerende macht; vgl. arbeidersproletariaat)
- Vooronderstelt totaalsubject dat dialectisch in zichzelf verdeeld is

- Heeft daardoor zelf totaalkarakter
- Niet onderworpen aan rechtsnormen, maar bepaalt deze zelf
- Komt tot einde vanwege gepretendeerd universele karakter van het arbeidersproletariaat: laatste fase voor de opheffing van de vervreemding; gewelddadig karakter daarvan
- Problemen:
- Totalitaire karakter van de klassenstrijd
- Probleem van individu en gemeenschap: geen echte harmonie; vgl. Hegel over de terreur door het ontbreken van het Absolute (gegeven normativiteit)

A. Tussen productiekrachten en productieverhoudingen:

- Elementen:
- Gegeven van productieverhoudingen als noodzakelijk gevolg van de materiële omstandigheden, incl. productiekrachten
- Bovenbouw van politieke en juridische structuur op basis van de sociaal-economische verhoudingen; eveneens van moraal en godsdienst
- Ontwikkeling van de productiekrachten in het kader van deze productieverhoudingen totdat er een spanning ontstaat tussen de bestaande productieverhoudingen en de ontwikkelde productiekrachten
- Omverwerping van de bestaande productieverhoudingen vanwege de ontwikkelde productiekrachten en ontstaan van nieuwe verhoudingen met een nieuwe bovenbouw
- Voorbeelden (Communistisch Manifest):
- Ontwikkeling van nieuwe productiekrachten binnen de maatschappelijke structuur van de gilden als organisatie van de ambachten waardoor uiteindelijk de gilden worden afgeschaft; vgl. de industriële revolutie
- Ontwikkeling van het kapitalisme met de spanning tussen productie met specialisatie waardoor werkloosheid en tekort aan arbeidskrachten op hetzelfde moment
- Communisme als einde van de geschiedenis of als begin
- Problemen:
- Pretentie van totaalanalyse: wel verband tussen bovenbouw en technische en maatschappelijke ontwikkeling maar geen afleiding mogelijk van recht, moraal en godsdienst als fundamentele noties uit economische onderbouw (vooronderstelling van de godsdienst- en filosofiekritiek!)
- Verband tussen ontwikkeling productiekrachten en bepaalde productieverhoudingen moeilijk aantoonbaar voor de gilden en de industriële revolutie; betrekkelijk autonome ontwikkeling van de techniek
- Communisme niet als eindpunt van de dialectiek

10. 10. Geschiedenis van de filosofie (10): samenvatting

1. 1. Bedoeling van de colleges:

- • Laten zien:
- • hoe de ontwikkeling in de filosofie de achtergrond vormt van het huidige postmoderne denken vanuit 2 scharnierpunten:
 - • De keuze voor de rationaliteit/ het systematische denken als exclusieve toegang tot de werkelijkheid
 - • De wending naar het subject

- • Hoe het postmoderne denken in beide opzichten een kritische positie en een voortzetting betekent
- • Opzet van dit college
- • Samenvatting van de ontwikkeling van de 2 hoofdlijnen
- • Vergelijking van Parmenides en Marx op 3 punten:
 - • Werkelijkheid-waarheid-schijn
 - • Denken en zijn
 - • De positie van de mens
- • Samenvatting van de postmoderne positie
- • Een christelijke evaluatie

2. 2. Samenvatting van de 2 hoofdlijnen

A. De keuze voor het denken

- • Parmenides: radicale positie
- • Ontdekking van logische identiteit; congruentie van denken en zijn;
- • Denken als toegangsweg en criterium
- • Kloof tussen de ware werkelijkheid van het denken (een, onveranderlijk, eeuwig) en de ervaren werkelijkheid (veelheid, verandering, ontstaan en vergaan: schijn)
- • Plato: nuancering
- • Verband tussen wereld van de ideeën en de ervaren werkelijkheid
- • Realiteit van het worden en daarmee van het niet-zijn
- • Praktische betekenis van de ideeën
- • Aristoteles: nauwer verband tussen werkelijkheid van de ervaring en de werkelijkheid van het denken
- • Essenties in de dingen
- • Blijvende prioriteit van theoretische kennis
- • Goddelijke zijn is hoogste zijn
- • Thomas: verbinding van christelijke traditie met die van Griekse filosofie
- • God als het hoogste zijn
- • Verbinding van geloof met denken

B Verbinding met de wending naar het subject

- • Descartes: wending naar het subject
- • Denken vanuit het subject: methodische twijfel
- • Kenprobleem
- • Doel in praktische beheersing
- • Kant: autonomie
- • Primaat van het morele
- • Begrenzing van het theoretische weten
- • Niet-objectieve van de praktische rede: geen kennisclaim
- • Hegel: nadruk op het dialectische proces
- • Verbinding van het theoretische en praktische (vrijheid en natuur)
- • Redelijkheid van de werkelijkheid
- • Absolute in de werkelijkheid
- • Marx: nadruk op verandering
- • Afwijzing van een eigen positie van het absolute (godsdienstkritiek)

- • Dialectische noodzakelijkheid van de maatschappelijke ontwikkeling

3. 3. Van Parmenides naar Marx

A. A. Waarheid-werkelijkheid-schijn

- • Parmenides:
 - • Ware werkelijkheid: die van het denken: een, onveranderlijk, eeuwig
 - • Schijn: zintuiglijke werkelijkheid: veelheid, ontstaan en vergaan, verandering
 - • Ontwikkeling: ware werkelijkheid = hoogste werkelijkheid = goddelijke werkelijkheid: boven de aardse menselijke werkelijkheid
- • Marx:
 - • Ware werkelijkheid van de mens = hoogste werkelijkheid = schijn (projectie in hemelse werkelijkheid)
 - • Zintuiglijke werkelijkheid = echte werkelijkheid = onwaar (ware mens niet verwerkelijkt)
 - • Ware mens wordt via dialectisch proces in de geschiedenis verwerkelijkt
 - • Vgl. tweërlei hoogste goed bij Kant; eenheid van het goddelijke en menselijke denken bij Hegel; kritiek op het denken als uitgangspunt bij Marx

B Denken en zijn

- • Parmenides:
 - • Identiteit: wat is kan gedacht worden; wat niet is kan niet gedacht worden
 - • Ene, eeuwige, onveranderlijke werkelijkheid
- • Marx:
 - • Dialectische redelijkheid: verbinding van zijn en niet-zijn
 - • Redelijkheid in de veranderende werkelijkheid
 - • Blijft: spanning tussen redelijkheid van het begrip (dialectische noodzakelijkheid) en de concreet ervaren werkelijkheid

C Positie van de mens

- • Parmenides:
 - • Mens heeft in het denken deel aan het absolute: God's eye point of view
- • Plato: streven naar goddelijk weten
- • Aristoteles: theoretische weten als hoogste voor de mens vanwege het gegeven zijn van het hoogste, goddelijke zijn voor de mens
- • Marx:
 - • Mens is hoogste wezen voor de mens
 - • Praktische (denken) het belangrijkste: verwerkelijking van het hoogste goed (= ware menselijke samenleving)

4. 4. Postmoderne positie

A. A. Keuze voor het rationele denken:

- • Wordt geproblematiseerd als exclusieve toegangsweg; vgl. wetenschap naast kunst, religie
- • Eindigheid van het menselijke denken: geen God's eye point of view
- • Kennisclaim wordt als zodanig problematisch:
- • Mogelijke vooronderstelling van rationele als norm: vanwege niet voldoen daaraan probleem van de kennis

B Wending naar het subject:

- • Blijvende kritische houding ten opzichte van transcendent gegeven normatief kader en het gezag van de traditie: zin- en normprobleem
- • Kennisprobleem vanwege blijvend subject als methodisch uitgangspunt

C Waarheid, werkelijkheid en schijn

- • Loslaten van idee van hoogste goed als zodanig of als kenbaar
- • Problematische van onderscheid tussen werkelijkheid, waarheid en schijn vanwege ontbreken van rationeel criterium
- • Onderscheid: postmetafysisch – concrete ervaring

D. D. Denken en zijn

- • Afwijzen van identiteit vanwege het gewelddadige van het begrip als zodanig en de maatschappelijke analyse
- • Opkomen in het denken voor het andere van het denken
- • Probleem van het denken van het andere: denken van het niet-denkbare → negatieve theologie bij Derrida
- • Vanwege het gewelddadige van het positieve denken probleem van positieve maatschappelijke doelstellingen

E Positie van de mens

- • Nadruk op eindigheid; contingentie: ontbreken van positieve normatieve oriëntatie
- • Autonomie problematisch
- • Vrijheid blijft normatief perspectief
- • Soms ook het kritische van het denken

5. 5. Een christelijke evaluatie

A Keuze voor het denken

- • Afwijzen van het exclusieve van het denken als toegangsweg tot de werkelijkheid
- • Denken als functie naast en in samenhang met andere als zintuigen, taal enz.
- • Nadruk op creatuurlijke van de menselijke kennis: eindigheid als positief gegeven

B Wending naar het subject

- • In strijd met uitgangspunt in relatie Schepper - schepping
- • Integrale van de schepping: samenhang kennis en werkelijkheid

C Waarheid, werkelijkheid en schijn

- • Uitgangspunt in onderscheid Schepper – schepping
- • Andere opvatting van het kwaad
- • niet ontologisch
- • Niet primair een kenprobleem

- • Overwinnen door verwerking (erkenning, vergeving, verzoening) en verandering

D Denken en zijn

- • Geen identiteit;
- • Eigen normen waardoor grenzen en positieve mogelijkheden
- • Positieve betekenis van verscheidenheid
- • De relatie tot God niet primair bepaald door het denken maar door persoonlijke ontmoeting

E Positie van de mens

- • Eindigheid als positief gegeven
- • Vrijheid verbonden met normativiteit
- • Aangewezen op verlossing

Bestandsnaam: Document1
Map:
Sjabloon: C:\Users\Liesje\AppData\Roaming\Microsoft\Sjablonen\Normal.dot
m
Titel:
Onderwerp:
Auteur: Liesje
Trefwoorden:
Opmerkingen:
Aanmaakdatum: 25-6-2008 15:36:00
Wijzigingsnummer: 1
Laatst opgeslagen op:
Laatst opgeslagen door:
Totale bewerkingstijd: 2 minuten
Laatst afgedrukt op: 25-6-2008 15:38:00
Vanaf laatste volledige afdruk
Aantal pagina's: 35
Aantal woorden: 11.103 (ong.)
Aantal tekens: 61.067 (ong.)